

Renk Kelimelerinden Türemiş Renk İfade Etmeyen Kelimeler

Words Derived from Color Words That Do Not Express Color

Nihan BUDAK

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane,
Türkiye

Gümüşhane University, Faculty of Literature,
Department of Turkish Language and Literature,
Türkiye

Açıklama: Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hazırlanan "Türk Dilinde Renk Kavramı" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Explanation: This study is derived from the doctoral dissertation "Türk Dilinde Renk Kavramı" (Colour Concept in Turkish Language) prepared at Atatürk University, Institute of Turkish Studies.

Geliş Tarihi/Received 30.09.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested 19.10.2024
Son Revizyon/Last Revision 24.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 20.11.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Nihan Budak

E-mail: nihanbudak@gumushane.edu.tr

Atıf: Budak, N. (2024). Renk kelimelerinden türemiş renk ifade etmeyen kelimeler. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, (6), 44-57.

Cite this article: Budak, N. (2024). Words derived from color words that do not express color. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, (6), 44-57.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0

Öz

Renk olgusu gözde yansıyan ışığın kırılmasıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Işığın var olmadığı bir ortamda renklerin varlığından da bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle siyah ve beyaz renk adı olmalarına rağmen siyah ışığın yokluğunu, beyaz ise ışığın varlığını sembolize etmektedir. Işığın kırılmasıyla ortaya çıkan renklerden kırmızı, mavi ve sarı ana renkler olarak kabul edilmektedir. Işığın dalga boylarının farklı olması çeşitli renk tonlarının oluşmasını sağlamaktadır. Bu da farklı renk tonlarını anlatmak için yeni adlandırmalar yapılmasını gerektirmektedir. Dünyayı anlamlandırma ve algılama adına renklerden yoğun bir şekilde faydalanılması, herhangi bir rengin anlamayı, anlatmayı veya anlaşılmayı kolaylaştırması renklerin kullanım alanlarını yaygınlaştırmaktadır. Özellikle benzetmeler yoluyla yapılan aktarımlar renklerden türemiş yeni kelimelerin farklı kavram alanlarına taşınmasına ve başka bir varlığın adı olarak kullanılmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu makalede köken itibarıyla renk kelimeleri olmalarına rağmen renk kavramının dışına çıkmış, hayvan, yiyecek veya bitkiler gibi başka bir alana hizmet etmeye başlamış kelimeler incelenecektir. Kelimenin bağlı bulunduğu kök, köken itibarıyla incelenecek ve kök ile kelimenin anlam bağlantısı kurulacaktır. İncelenen kelimelerin her biri türemiş olduklarından kelime üzerindeki ekin kelimeye kattığı anlam gösterilecek, kelimenin hangi kavram alanında kullanıldığı ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türemiş renk kelimeleri, köken bilimi, anlam bilimi

ABSTRACT

The phenomenon of color is a concept that emerges with the refraction of light reflected in the eye. It is not possible to talk about the existence of colors in an environment where there is no light. For this reason, although black and white are color names, black symbolizes the absence of light, while white symbolizes the presence of light. Red, blue and yellow are considered the primary colors of the colors that emerge with the refraction of light. The different wavelengths of light provide the formation of various color tones. This necessitates the creation of new names to describe different color tones. The intensive use of colors in order to make sense of and perceive the world, and the fact that any color facilitates understanding, expression or being understood, expands the areas of use of colors. Especially the transfers made through analogies can pave the way for new words derived from colors to be transferred to different conceptual areas and to be used as the name of another entity. In this article, words that are color words by origin but have gone beyond the concept of color and started to serve another area such as animal, food or plants will be examined. The root to which the word is attached will be examined by origin and the semantic connection between the root and the word will be established. Since each of the words examined is derived, the meaning added to the word by the suffix will be shown and the conceptual field in which the word is used will be stated.

Keywords: Language, Uyghur, Uzbek, vocabulary, dictionary

Giriş

Renklerin varlığından bahsedebilmek için ışığın var olması gerekmektedir. Çünkü nesnelerin ışısız ortamda kendilerine ait renkleri yoktur. Nesnelerin renklerinin algılanabilmesi için doğal veya yapay ışık kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Işık kaynağının gücü nesnenin ve renginin algılanmasında en önemli etkidir. Yüzeyden yansıyan ışık, görme organını uyararak yansıyan ışığın renk olarak algılanmasını sağlamaktadır (Per, 2012, s. 18).

Renkler farklı dalga aralıklarında oluşmaktadır. Ancak insan gözünün görebilme kapasitesinde bütün renkleri görebilme özelliği bulunmamaktadır. Buna rağmen görebildiği dalga aralığında algılayabildiği renk sayısı milyonlara ulaşmaktadır. Her bir rengi ve renklerin çeşitli tonlarını adlandırma konusunda ise diller yeterli olanaklara sahip değillerdir. Bu nedenle diller arasında renk terimleri çeşitliliğinin renk algısını nasıl etkilediği merak edilen konular arasında yer almaktadır. Bu konuyla ilgili dil ile düşünce arasındaki etkileşim ve bağlılık üzerinden cevaplar aranmaktadır. Kavramların dil yoluyla oluşturulduğu ve dildeki ayrımların kavramları belirlediği, bunun sonucunda da dili konuşan kişilerin algısının ona göre olduğunu savunan bir görüş vardır. Bir diğer görüş ise renklerin deneyimler sonucu algısal bir şekilde kullanım alanına yerleştiğini iddia etmektedir (Tarakçı & Ünal, 2022, s. 131). Buradan hareketle renk olgusunun çeşitli alanlarda kendine kullanım alanları ve amaçları bulunduğu görülmektedir. Bu konu felsefeciler, tarihçiler, antropologlar, dilciler ve psikologlar tarafından çeşitli boyutlarıyla tartışılmakta, renk algılarının evrensel mi göreceli mi olduğu araştırılmaktadır (Albayrak, 2008, s. 1). Özellikle kültürel bağlamda kişilerin ve toplumların anlayışlarına, psikolojilerine, inanış biçimlerine bağlı olarak farklı yorumlar vardır. Bunun bir sonucu olarak kültür ile dil ayrılmaz bir bütünün parçası olarak bulunmaktadır. Bu iki unsur farklı gibi görünmelerine rağmen iç içe geçmiş bir bütünü oluşturmaktadır. Toplumun kullandığı dil onun kültürünü de yansıtmaktadır. Kelime hazinesine bakıldığında toplumun hangi merhalelerden geçtiği, nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğu hatta ahlak anlayışı, dilin içinde görülmektedir. Renkler bireysel olarak algılanmalarına rağmen her bireyin kendine ait olan algısı toplumun bir bütün olarak yaşamasını sağlamaktadır.

Dünyanın algılanış şekli dile yansıtmakta toplumun kullandığı renk kelimeleri zaman içinde yeni anlamlar ve şekiller kazanmaktadır. Bu yeni anlamlar toplumu ilgilendiren herhangi bir konu üzerine olabilmektedir. Özellikle kavramların somutlaştırılması ve benzetmeler yoluyla nesnelere veya şeylerin adlandırılması konusunda renkler, belirleyici bir olgu olarak kullanılmaktadır. Renklerin sahip olduğu genel özellikler ve çeşitli alanlarda zemin hazırladığı algı ve kullanım bunu sağlamaktadır. Bu nedenle dil ile ilgili adlandırmalar yaparken de renklerden yoğun bir şekilde faydalanılmaktadır. Kazandıkları anlamlar hastalık, bitki, zaman, hayvan adları gibi yeni kavramları karşılayabilme özelliğine sahiptir.

Türkçede yeni adlandırmalar yapılırken renk kelimelerine eklenen eklerle birlikte renklerden sıkça faydalanılmaktadır. Bu durum renk kelimelerinin anlam alanlarının genişlemesini ve yan anlamlar kazanmalarını sağlamaktadır. Ancak bazı durumlarda kelimeler kök itibarıyla renk kelimeleri olmalarına rağmen renk anlamını tamamen kaybederek başka bir nesneyi/şeyi gösterir şekle gelebilmektedirler. Bu makalede de köken olarak renk kelimeleri olmalarına rağmen aldıkları ekler sebebiyle renk anlamını yitirmiş kelimeler ele alınacaktır. Makalede anlam genişlemesine uğramış renk kelimeleri ile renk ile ilgili anlamını korumaya devam eden kelimeler ele alınmıştır. Tamamen anlam değişikliğine uğramış kelimeler incelenerek, üzerindeki ekin kelimeye kattığı anlam gösterilmiş ve bağlı bulunduğu renk kelimesi köken olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Farklı dillerden gelen kelimeler de makalede bulunmamaktadır. Tamamı Türkçe renklerden oluşan Türkçe kelimeler inceleme alanı içerisinde. Aynı kelimedenden türemiş kelimeler arasında göndermeler bulunmaktadır. Fiil olan kelimelerde isim-fiil şekilleri için ayrı madde başı açılmamış master olarak verilen madde başında diğer kullanımlar sıralanmıştır. Alfabetik bir sıralama ile inceleme gerçekleştirilmiştir. Renk kavram alanına giren kelimeler makaleye eklenmemiştir.¹

Renklerden Türemiş Kelimeler

1. AĞARDICA <(ak+ar-dı(k)+ça): “gün doğarken, gün doğumu, isfâr vakti.”

Karanlıktan aydınlığa geçişteki güneşin doğmasını ve gökyüzünde oluşan beyazlığı zaman ile bağlantılı olarak anlatan bir kelimedir. Kökü olan ak, ışığın sembolüdür. Kökeni Ana Altaycada bulunan *ak'tan gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 58). Türkçenin ilk dönemlerinden beri kullanılmaktadır. VIII. yüzyıl metinlerinde beyaz rengin karşılığı ve at, aygır gibi hayvanların rengi için kullanılmaktadır. XI. yüzyıldan sonra aynı anlamları devam etmiştir. Ancak hayvanlar için kullanımında sadece atlar için kullanılarak anlamsal olarak daralmıştır. XIII. yüzyıldan sonra anlam alanına şeffaf da eklenmiştir. XV. yüzyıldan sonra hem batı hem de doğu sahasında farklı kelimelerle çeşitli kullanımları bulunmaktadır. Türkçenin dönemleri içinde biçim olarak kullanımı da çeşitlilik göstermektedir (ağ, ah gibi) (Clauson, 1972, s. 75). Türkiye

Türkçesindeki anlamları; “kar, süt vb.nin rengi; beyaz, kara ve siyah karşıtı; beyaz leke; *meç*. temiz olan; *meç*. dürüst olan; *meç*. sıkıntısız, rahat, huzurlu, güzel olan” şeklindedir (Türk Dil Kurumu (TDK), 2011, s. 58)

Ağarmak ise, “beyazlaşmak; aydınlanmak; rengi solmak” (TDK, 2011, s. 39), Eski Türkçe *ıg* “su”>*ağ* “su beyazı”>*ak-ar-* şeklinde oluşan

¹ Boyacı, boyacılık, boyar gibi kelimeler makalenin dışında bırakılmıştır. Çünkü boya kelimesi “renk vermek, dış etkilere korumak için eşyanın üzerine sürülen veya içine katılan renkli madde; resim yapmak için kullanılan kuru, sulu veya yağlı boya; *meç*. aldatıcı görünüş; halk yazmak için kullanılan mürekkep” (TDK, 2011, s. 386) anlamlarını taşımaktadır. Bu kelime Farsçadan Türkçeye gelen *renk* kelimesinin Türkçesi ve Eski Türkçedeki asıl şeklidir. “Renk veya renge benzer şeyler” anlamındaki *bo:d kökünden gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *boy* olarak geçmektedir. *Bodu-* “boyamak” fiili de bu kökle ilgilidir (Clauson, 1972, s. 297). Boyacı, “boya satan kimse; boyama işini, boyacılığı meslek edinen kimse; boya satılan dükkân” (TDK, 2011, s. 386); boyacılık, “boya üretim işi; boya satıcılığı, boya yapan kimsenin mesleği” (Çağbayır, 2007, s. 806); “boyacının yaptığı iş” (TDK, 2011, s. 387); boyar ise, “boyar madde” (TDK, 2011, s. 387); “boyayıcı niteliği olan” (Çağbayır, 2007, s. 807) anlamlarına gelmektedir.

geçişsiz bir eylem olma ihtimali de bulunmaktadır. Beyazlamak anlamı dışında ise “(Güneş için) doğmadan önce Dünya’yı aydınlatmaya başlamak” ve ağzlarda “(ekinler için) olgunlaşmaya başlamak” (Çağbayır, 2007, s. 116) demektir. **āk-ar->ağar-/akar->ağar-* biçiminde bir gelişim göstermiştir (Gülensoy, 2007, s. 52).

Kelime üzerindeki */-dıkça (-dica)/*, birleşik bir ektir. Zarf-fiil eki olarak geçişi derecelendirmekte ve farkın artarak çoğalmasını anlatmaktadır. Burada kendi kendine bir oluş söz konusudur. Karanlığın azalması ve aydınlığın çoğalmasını ifade ederek derecelendirmeyi en üst sınıra taşımaktadır (Üstünova vd., 2019, s. 719).

Ak renginden türeyen *ağardıca* kelimesine yalnızca Osmanlı Türkçesi metinleri içinde rastlanmıştır. Tarama Sözlüğünde “güneşin doğumuna yakın bir vakit olan isfâr vakti” (Tarama Sözlüğü, s. 29) anlamındadır.

2. AĞARTI <(ak+ar-tı): “sütten elde edilen ürünler; buğdaydan üretilen içki.”

“Bir yerde veya eşya üzerinde beliren aklık; hafif beyazlık” anlamındaki kelime ağzlarda “uzaktan ancak seçilebilen beyazlık ya da ışık; yara ya da çıbanın üzerinde görülen beyazlık; süt ve süt ürünlerinin genel adı, ayran, katık, kesmik, kaymak, kurut, süt” (Çağbayır, 2007, s. 116) anlamlarına gelmektedir.

Köken itibarıyla *ak* renk adından türemiştir.²

Karahanlı Türkçesinde “buğdaydan yapılan bir içecek” (Atalay, 2013, s. 442) için kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “uzaktan ancak seçilebilen, belli belirsiz bir aklık; süt, yoğurt, peynir, ayran vb. yiyecekler ve içecekler” (TDK, 2011, s. 39) için kullanılmaktadır. Kelimenin kullanıldığı ilk metinde anlamı, yiyecek-içecek kavramıyla ilgili ilgilidir. Türkiye Türkçesinde renk ile ilgili anlamını geri kazanmış, anlam değişikliğine de uğrayarak buğday yerine sütten yapılan ürünler için kullanılır olmuştur. Ayrıca anlam alanına peynir vb. eklenmesi anlamının genişlediğini göstermektedir. Asıl anlamı olan yiyecek-içecek anlamı ise yan anlama dönüşmüştür.

Kelime üzerindeki */-t/* eki ettirgenlik eki, */-i/* ise fiil kök veya gövdelerinden ad türeten ek olmalıdır (Hatiboğlu, 1981, s. 74). */-i/* Eski Türkçede */(ı)g/* biçimindedir. “Yapılan şeyin sonucunda ortaya çıkan şey, ürün” (Gabain, 2007, s. 51) anlamını katmaktadır. Ancak renk bildiren kelimelerde */-r/* sesiyle biten gövdelerden sonra ad kuran bir */-t/* eki de vardır (Hatiboğlu, 1981, s. 158). Bu ek de geçişsiz fiil gövdelerinden sonra işin sonucu olan ürünler türeten bir ektir (Korkmaz, 2009, s. 102). Karahanlı Türkçesinde *agartgu* şeklinde olan kelime birleşik bir */-tgu/* ekini de sorgulatmaktadır. Bu durum kelimenin *ağ-ar-tı* veya *ağ-ar-tı* şeklinde çözümlenme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kelimenin genel anlamı, kendi kendine olma gösterdiğinden ve ettirgenlik eki olan */-t/* başkasına yaptırma anlamı taşıdığından dolayı *ağ-ar-tı* şeklinde bir çözümlenmeye gidilmelidir.

3. AĞIL<(ağ+ıl): “hâle, ayın etrafını çevreleyen çember şeklindeki ışık.”

Eski Türk yazıtları ve Eski Uygur Türkçesinde “koyun yatağı”, Karahanlı Türkçesinde “koyun pislîği”, Eski Anadolu Türkçesinde “ay ve güneş’in çevresinde görülen beyaz halka, hâle” (Çağbayır, 2007, s. 105) anlamında *ağıl*; Eski Anadolu Türkçesinde “koyun ve keçi sürülerinin etrafı çit çevrili gece barınağı; ayevi”; genişletilmiş şekliyle “sürü” ve ağzlarda “eve yakın yerlerde etrafı çitle çevrili sebze bahçesi” anlamında *ağıl* (Çağbayır, 2007, s. 118) kelimeleri bulunmaktadır.

Kelimenin asıl anlamı “koyun ve sığır gibi hayvanların korunması ve yaşamlarını devam ettirebilmesi için kurulmuş olan barınak”tır. Moğolcada da bu anlamda *ayıl* şeklinde bir kelime bulunmaktadır. XV. yüzyıldan sonra Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde “ayın etrafında çevrili olan ışık” anlamı ortaya çıkmıştır. Bu iki tarihi dönemde asıl anlam ile yan anlam olan hâle yer değiştirmiştir. “Hâle” anlamı başka hiçbir lehçede bulunmamaktadır (Clouston 1972, s. 83). Tarama Sözlüğünde *ay ağılı*, *ay ve gün ağılı*, *güneş ağılı* şeklindeki kelime “ayın ve güneşin çevresinde bazen görülen beyaz halka, hâle” (Tarama Sözlüğü, s. 33) anlamındadır. Türkiye Türkçesinde ise birbirinden ayrılmış olarak iki farklı *ağıl* kelimesi vardır. *Ak* kelimesinin ilk dönemlerde daha çok hayvanlar için kullanılması³, sonraki dönemlerde anlam genişlemesine uğraması ve “hayvan barınağı” anlamındaki *ağıl*’ın sonraki dönemlerde ışık ve renkler ile ilgili bir anlam kazanması arasında bir bağlantı olmalıdır. Ak renk adının kullanıldığı ilk dönemlerde özellikle sığır, at gibi hayvanlar için kullanılması, hayvanların barınak olarak bulunduğu yerin *ak+ıl* olarak adlandırılmasını sağlamış olabilir. Dolayısıyla ayın etrafını çevreleyen ışık ile hayvanların etrafını çevreleyen *ağ+ıl* arasında zihinsel bir çağrışım gerçekleşmiş olabilir.

ak+ıl olarak türemiş olan kelimedeki *+/ıl/* eki, isimlerden sıfatlar yapan *+/gıl/* ekinden (Banguoğlu, 1974, s. 177); benzerlik, ilgi ifade eden *+/sıl/* ekinden (Ergin, 2009, s. 178) türemiş olabileceği gibi Moğol kökenli bir ek (Korkmaz, 2009, s. 49) de olabilir. Kelimenin üzerindeki ek

² Açıklama için bk. *ağardıca* maddesi.

³ Açıklama için bk. *ağardıca* maddesi

sebebiyle renk ile bir ilgisi kalmayarak ışık kavram alanına taşınmıştır.

4. AKLAMAK<(ak+la-mak) (aklama, aklanabilme, aklanabilmek, aklanış, aklanma, aklanmak, aklatma, aklatmak, aklayabilme, aklayabilmek): “temize çıkarma; temizleme; suçsuzluğun ispatlanması.”

Aklamak, “suçsuz veya borçsuz olduğu yargısına vararak birini temize çıkarmak, terbiye etmek, ibra etmek” (TDK, 2011, s. 69) anlamındadır. Bu fiilden *aklama* “aklamak işi, ibra” (TDK, 2011, s. 69); *aklanabilme* “aklanabilmek işi” (TDK, 2011, s. 69); *aklanabilmek* “aklanma ihtimali veya imkânı bulunmak” (TDK, 2011, s. 69); *aklanış* “aklanma işi” (TDK, 2011, s. 69); *aklanma* “aklanmak işi” (TDK, 2011, s. 69); *aklanmak* “ak olmak, temizlenmek; hakkında dava açılan sanığın, yargılama sonunda suçsuz bulunması, temize çıkmak, beraat etmek” (TDK, 2011, s. 70); *aklatma* “aklatmak işi” (TDK, 2011, s. 70); *aklatmak* “aklama işini yaptırmak” (TDK, 2011, s. 70); *aklayabilme* “aklayabilmek işi” (TDK, 2011, s. 70); *aklayabilmek* “aklama ihtimali veya imkânı bulunmak; aklamaya gücü yetmek” (TDK, 2011, s. 70) kelimeleri türemiştir.

Ak renginden türeyen *akla-* fiili, renk ile ilgili olan “beyazlaştırmak, ağartmak” anlamını “temizlemek, kirden arındırmak” anlamına bırakmıştır. Türkiye Türkçesi metinlerinde hukuk terimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir kimsenin suçsuz olduğunun ispatlanması bu kelimeyle ifade edilmektedir. Ağızlarda ise “toplamak, ayıklamak, devşirmek” (Çağbayır, 2007, s. 167) anlamıyla kullanılmaktadır.

Kelime üzerindeki /+IA-/ eki, isimlerin fiile döndürülmesinde basamak görevi gören ve yaygın kullanılan eklerden biridir. Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır. Her türlü isme ve sığata gelebildiği için çeşitli anlamlar katmaktadır. Çoğunlukla bağlı bulunduğu isimle ilgili bir şey yapmak veya olmak anlamını ifade eder (Banguoğlu, 1974, s. 214). *Akla-* fiilinde ismin gösterdiği niteliği bir şeye kazandırmayı, katmayı, eklemeyi gösteren geçişli bir fiil (Korkmaz, 2009, s. 116) olarak kullanılmaktadır.

Aynı gövdeden türeyen *aklan-* fiili ise /-n/ dönüşlülük ekiyle genişletilmiştir. /-lan-/ şeklinde ortaya çıkan birleşik ek, “bir durum veya olayın kendi kendine olması” anlamını sağlamamaktadır. “Başkaları tarafından suçsuz bulunmak, temize çıkarılmak” anlamını karşılamaktadır. İşlev bakımından dönüşlülük eki olmasına rağmen fiillerden özel anlamda fiil türeten bir ek niteliği bulunmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 119).

Ak ile temizlik arasında kurulan bağlantı, kelimenin renk anlamından uzaklaşmasını sağlamaktadır.

5. ALALAMA <(ala+la-ma) (alalamak): “gizleme, anlaşılacak şekilde boyama.”

Alalamak, “boyayarak, üzerine çeşitli leke ve çizgiler yaparak eşyanın görünüşünü değiştirmek, alalı hâle getirmek; ne olduğu uzaktan anlaşılacak biçimde bir eşyanın üzerine değişik renklerde çizgi veya şekiller yaparak gizlemek, kamufle etmek” (Çağbayır, 2007, s. 189); *alalama* ise, “alalamak işi, kamuflej” (TDK, 2011, s. 82) demektir.

Kelimenin kökü *ala (ela)*’dan gelmektedir. “Ala, karışık renkli, çok renkli, alaca; alabalık; açık kestane renginde olan, ela (göz); keklığın boynundaki siyah halka” (TDK, 2011, s. 79-80) anlamlarını taşır. Moğolcada aynı anlamda *alag* kelimesi bulunur. Bu durumda **hāla+k>*ālak* şeklinde gelişim göstermiş olmalıdır (Gülensoy, 2007, s. 61).

Bir kısmı başka, bir kısmı başka renkte olan, lekeli, renk renk, rengârenk, alaca, alaca bulaca şeyleri ifade etmektedir. Bu durumdan dolayı “ikiyüzlü” yan anlamını da kazanmıştır. Özellikle bitkileri, hayvanları tarif etmek için kullanılmaktadır. Eski Türkçede benekli, alacalı donları ve deri üzerinde yaralar şeklinde kendini gösteren cüzzam hastalığı bu kelimeyle anlatılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde bu anlamlara ek olarak “yönetime ve yöneticiye karşı gelmek, kuralları reddederek düşman tarafında olmak” anlamını da kazanmıştır. Kişinin iç dünyasındaki kötü düşünceler de bu kelimenin anlam alanı içindedir. Kıpçak Türkçesinde göz için kullanılmaya başlanmıştır. Çağatay Türkçesinde kişilerin göz rengini, kuşların rengini de ifade etmektedir. Osmanlı Türkçesinde ise “hain, sırtından vuran” anlamlarıyla kullanılmaktadır (Clouston, 1972, s. 126).

Kelime üzerindeki /+IAmA (+IA-mA)/ eki, isimden fiil türeten /+IA-/ ekiyle isim-fiil eki olan /-mA/ ekinden oluşmuş birleşik bir ektir. Bu birleşme /-mA/ ekinin fiillerin ismini oluşturma görevinden başka bir görev kazanmasını sağlamıştır (Korkmaz, 2009, s. 50). Aynı durum /+IAMAk (+IA-mAk)/ için de geçerlidir. *Alalama* ve *alalamak* kelimeleri bu ekten/eklerden dolayı renk anlamları kaybederek “saklamak, gizlemek” anlamlarına geçmiştir.

6. ALALIK<(ala+lık): “bir deri hastalığı, cüzzam; bulanık görme hastalığı.”

“Ala olma durumu, alacalık; ala, ala olan şey”; Eski Anadolu Türkçesinde “bulanık görme hastalığı ve alacalık” (Çağbayır, 2007, s. 189);

Harezmi Türkçesinde “vücutta lekeler olan bir tür deri hastalığı, cüzzam” (Ünlü, 2012, s. 38) anlamlarına gelen kelime Türkiye Türkçesinde yaşanamamaktadır.

Kelimenin kökü *ala (ela)*'dan gelmektedir.⁴

Kelime üzerindeki */+lık/* eki, Türkçenin en yaygın kullanılan eklerinden biridir. Bir şeyin özelliğini bildiren sıfat gibi kullanılan kelimeler ve nesne adı olarak kullanılan kalıcı isimler yapar. Asıl görevi sıfatlardan isimler yapmak ve isimlerden genellenmiş isimler yapmaktır. Güzellik, analık, beylik gibi kelimeler bu türden kelimelerdir (Ergin, 2009, s. 155). *Alalık* kelimesinde ise ala renk adından türeyerek Harezmi Türkçesinde deri ve Eski Anadolu Türkçesinde göz için kullanılan bir hastalık adı oluşturmuştur.

7. ALASIZ<(ala+sız): “kusursuz, uyumu bozacak hiçbir şeyin olmaması, yek ahenk olmak, istisnasız, bir bütün içinde uyumlu olmak.”

Eski Uygur Türkçesinde “eksiksiz, tam, istisnasız; tam ve eşit ölçüde; eksiksiz ve hepsi birden” (Wilkins, 2021, s. 28); Karahanlı Türkçesinde “lekesiz ve kusursuz bir halde” (Ünlü, 2012, s. 32); Çağatay Türkçesinde “hilesiz, içtenlikle, gönülden” (Ünlü, 2013, s. 32) anlamlarına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Kelimenin kökü *ala (ela)*'dan gelmektedir.⁵

Kelime üzerindeki */+sız/* eki, isimlerden yokluk, eksiklik bildiren olumsuz sıfatlar türeten bir ektir (Korkmaz, 2009, s. 64). Ayrıca bir nesnede herhangi bir şeyin bulunmadığını, niteliğinin bu olduğunu anlatan isimler de üretmektedir. Esas görevi olumsuzluktur. İsimlerde olumsuzluk ifade eden tek ek bu ektir (Ergin, 2009, s. 160). *Alasız* kelimesi ise Eski Uygur Türkçesinde herhangi bir kusuru olmayan bir bütünü; Karahanlı Türkçesinde lekesiz, temiz ve eksiksiz olan şeyleri; Çağatay Türkçesinde ise samimiyet ve ikiyüzlülüğün karşıtı bir durumu anlatmaktadır. *Ala* içinde farklı renkler barındıran bir renk olması nedeniyle olumsuz gibi görünmekte, */+sız/* eki bu renge olumlu anlamlar katmaktadır.

8. ALAZLAMAK<(alaz+la-mak) (alazlama, alazlanma, alazlanmak): “yanmak; beden üzerinde kızıl lekeler belirmesi, yılançık hastalığı.”

Alazlamak, “bir şeyin yüzünü alevden geçirmek, aleve tutmak; sızlatmak, yakmak, acı vermek” (TDK, 2011, s. 85); *alazlama*, “alazlamak işi; vücutta kızılılık veya kızıl lekeler belirmesi durumu” (TDK, 2011, s. 85); *alazlanmak*, “alazlama işine konu olmak; insan derisinin üstünde kızılılık veya kızıl lekeler belirmek” (TDK, 2011, s. 85); *alazlanma*, “alazlanmak işi” (TDK, 2011, s. 85) anlamlarına gelen kelimelerdir.

Kelimenin kökü “alev, yalaz” anlamına gelen *alaz*'dan türemiştir (Gülensoy, 2007, s. 63). *Alaz* ise *al+az* şeklinde türemiş bir gövde olmalıdır. *Al/*(y)al* “parlaklık, kızılılık, alevlilik” anlamlarını taşımaktadır (Gülensoy, 2007, s. 1043). Karahanlı Türkçesinde *yaldra-*, *yaldrı-* “az ışımak, az parlamak”, *yaldrik*, *yaldruk* “cilalı, parlak, süslü”, *yalın* “alev”; ağızlarda *alaz*, *alazi*, *aloz* “alev; ucu ateşli odunun sallanmasıyla meydana gelen ışıklı çizgi” kelimeleri bulunmaktadır. *Alazlama* ve *alazma* kelimeleri ise “yüzde vücutta çıkan çibanlar, kızarıklık” anlamlarını taşımaktadır (Gülensoy, 2007, s. 63).

Kelime üzerindeki */+z/* eki, kökteki anlama bağlı olarak isim veya fiiller kurar. “Gök rengine çalan mavimsi, mora çalan kırmızı” anlamındaki gelen *güvez* de bu şekilde türemiştir (Hatiboğlu, 1981, s. 165). İsimlerde ve sayılarda çokluk, topluluk yapan */+z/* ile *ayaz*, *topuz*, *güvez* kelimelerindeki bu ek aynı olabilir (Korkmaz, 2009, s. 66). *Alaz* kelimesinde *kızıl/al* ile ateşin rengi arasında bağlantı kurulmuş olmalıdır. Yan anlam olan vücutta çıkan kırmızı lekeler, yılançık hastalığının da somut bir benzetme olması bunu destekler niteliktedir.

9. GÖVEL <(göğ-el-gök+el): “yeşil başlı ördek.”

Gövel “yeşil başlı” (TDK, 2011, s. 976) anlamındadır.

Kelimenin kökü *gök (kök)*'den gelmektedir. *Gök*, genel anlamıyla “gökyüzü” demektir. Gökyüzüne bağlı olarak gökyüzünün rengi, mavi, yeşil renklerini anlatmaktadır. Kuzey-Doğu lehçeleri dışında tüm lehçelerde kullanılmaktadır. Güney-Batı lehçelerinde *gök*, *gög*, *köy* şekillerinde kullanımı kökünün *gö:g* olma ihtimalini de düşündürmektedir. Eski Türkçede gökyüzünü ve göğün rengini; *kök teyey* “sincap” kullanımıyla “gri, kahverengi”yi de karşılar. “Gökyüzü” anlamında göğün katları ve en üst katı; benzetmeler ile cenneti anlatır. Yeniden doğuş döngüsünde *kök kalık* ölümlülerin gri çamurdan yeniden yapılanması için kalıp bir ifadedir. Orta Türkçede “gökyüzü” anlamına “koyu gri”, pekiştirme şeklinde kullanıldığında “koyu toz rengi, lacivert ve gökyüzünün herhangi bir rengi” de eklenmiştir. “Şehirlerin sınırlarını belirlemek için dikilen yeşil ağaçlar”ı da karşılamaktadır. XVIII. yüzyıldan sonra “bitki örtüsü, çayır” anlamları ilk anlam olarak kullanılmakla beraber “mavi, koyu mavi” anlamı belirgin ikinci anlamdır. Gökyüzü anlamı yan anlam konumuna taşınmıştır. Metaforik olarak “dağlama, yakma” anlamlarını kazanmıştır (Clouston, 1972, s. 708, 709). Günümüz Türkçesinde “gök, hava, sema; gök rengi, lacivert; ham, olmamış (meyva); yeşil” anlamlarında kullanılmaktadır. **kö:ke* (Proto Altayca) > **kö:k* (Ana Altayca) > *kök* (Eski Türkçe) şeklinde bir gelişim göstermiş olmalıdır. Eski Türkçede “mavi, gök rengi; sema; gece” anlamlarına gelmektedir. Karahanlı Türkçesinde *kö:k* “mavi” anlamındadır. “Mavimsi” anlamındaki *kökşin*, Moğolcada *kökegçin* olarak bulunur. Ayrıca Moğolcada mavi anlamında *köke*, Mançucada *kuku*,

⁴ Açıklama için bk. *alalamak* maddesi.

⁵ Açıklama için bk. *alalamak* maddesi.

Tunguzcada *kukuşin* kelimeleri bulunmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 377). Çincesi *ts'ing* olan *kök* “mavi ya da yeşil; gök, gök kubbe” kelimesinin **kō-* “yukarıda olmak” eyleminden gelmiş olma ihtimali de vardır (Hamilton, 1998, s. 195).

Gövel halk ağzlarında “yeşil başlı ördek” için kullanılan bir kelimedir. Çuvaşça “ördek” anlamındaki *kāvakal* kelimesiyle **kō:ke+l* kelimesi birbiriyle ilgili olmalıdır (Gülensoy, 2007, s. 377). *Göğel~gövel* kelimesinin Anadolu’da *gövelek* şeklinde bir kullanımla “ökse otu; kır mantarı; hayvanlara sataşan büğelek sineği; ham incir; çiçek tomurcuğu; taze yaprak” gibi anlamlar kazanmıştır. Bütün bu anlamlarda gök, yani mavi veya yeşil renk bulunmaktadır (Eren, 1958, s. 87). Ayrıca kelimenin “alaca yeşil” anlamı ve kuş için kullanıldığında “güzel” anlamı da bulunmaktadır (Çağbayır, 2007, s. 2226).

Kelime üzerindeki */+l/* eki, isim bazen de eylem kök veya gövdelerine geniş ünlüyle bağlanarak ad soylu kelimeler kurar (Hatiboğlu, 1981, s. 85). Çok az kullanılan bir ek olduğu için örnekleri oldukça kısıtlıdır. Bağlı bulunduğu kelimeye onunla ilgili anlamı katmaktadır. *Gövel* kelimesi “gökle ilgili, göge benzeyen” anlamına gelmesine rağmen “yeşil” anlamında kullanılarak başı yeşil renkli olan bir ördek çeşidini ifade etmektedir.

10. GÖVERTİ (<göv+er-t-i) (göğerti, göveri): “sebze, yeşillik; vücutta çarpma sonucu oluşan morluk.”

Göverti, “sebze; morartı” (TDK, 2011, s. 976) anlamına gelmektedir. Ayrıca “yeşillik, sebze, zerzevat; ilkbaharda ekilen bitkilerden yazın alınan ürün; fide; filiz; bostan, bahçe; mısır, susam, pamuk, kavun, karpuz vb. tarlası” (Çağbayır, 2007, s. 2226) anlamları da bulunmaktadır.

Kelimenin kökü *gök (kök)*’den gelmektedir.⁶

Göverti halk ağzında “bostan, bahçe” anlamına gelir. *kō:k>gök>göğ>göv* şeklinde bir gelişim göstermiştir (Gülensoy, 2007, s. 377). Ağzılarda ham meyveler için *göv*; gri-boz renkli yılan için *göv yılan* kelimeleri kullanılmaktadır (Gül, 2014, s. 356). *Goğeri, göğerti, göğertü, göverti, göyeri, göyerti, güverti* şekilleri “yeşillik, yeşerti, sebze” anlamını vermektedir (Petek, 2014, s. 138). Bu kelimelerin “kalaysız kaplarda oluşan mavi renkli oksit; çökelek peynirinin küflenmesi, yeşermesi; vurma ya da çarpma sonucu vücutta oluşan çürüklük, morartı” anlamları da vardır (Ahundova, 2020, s. 335).

Kelime üzerindeki */+er-/* eki, bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller kurar. Eski Türkçedeki *er-* fiilinin birleştiği sözlerle kaynaşıp kalıplaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2009, s. 113). Bu ek *-e-* fiillerine ettirgenlik yapan */-ir-/* ekinin gelip kaynaşmasıyla oluşmuştur. Ettirgen anlatıma gelip geçişli fiiller yapar. Ekin oluşumu ettirgenlik anlatımına uymayan renk sıfatlarından o renge dönme anlamında geçişsiz fiiller yapmasında daha kolay anlaşılır (Banguoğlu, 1974, s. 208). Diğer bir ek olan */-ti/* ise genellikle geçişsiz fiil gövdelerinden, fiilin gösterdiği işin sonucu ve ürünü olan adlar türetir. Bunlar somut veya soyut olabilir (Korkmaz, 2009, s. 102). *Göverti* kelimesi Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan Farsça *sebze* kelimesinin Türkçedeki karşılığıdır. İnsan vücudunda meydana gelen morluk da bu kelimeyle ifade edilmektedir. *Göklük* kelimesinin de aynı anlamda kullanılıyor olması */+er-t-i/* eki ile */+lik/* ekinin aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığını da göstermektedir.

11. KARACALIK(<kara+ca+lık): “karaca hastalığına yakalanma.”

Karacalık Osmanlı Türkçesinde “bir göz hastalığı” (Tarama Sözlüğü, s. 2255); Çağatay Türkçesinde “bir tür saç hastalığı” (Ünlü, 2013, s. 580); “bir nevi çopur” (K’unos, 1902, s. 108) ve ağzılarda “gizli rastık denilen bir tür buğday hastalığı” (Çağbayır, 2007, s. 3015) için kullanılmaktadır.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. *Kara*, en koyu renk olan “siyah” demektir. Türkçede en çok kullanılan renk kelimesidir. Bundan dolayı çok fazla anlama ve metafora sahiptir. Kara renk adıyla kurulan tamlamaların sayısı da oldukça fazladır. Tamlayan unsur olarak kullanılması, farklı anlamlar kazanmasını sağlamıştır. Anlamları genel olarak olumsuzdur. Eski Türkçede “yönetim dışındaki halk”, “kartal”, “karanlık”, “çiftlik hayvanlarından at ve sığırlar”, “kadın ve erkek köleler” için tamamlayıcı bir unsur niteliğindedir. Orta Türkçede kara olan şeyleri anlatmasının yanında “ünvan” olarak, “Jüpiter gezegeni”, “kartalın rengi”, “mezar”, “zehirli bir ot”, “petrol türevi bir yağ” olan petrol, “et ile birlikte pişen ekme”, “halk tabakası”, “köleler”, “sığırlar”, “çadır”, “madeni paralar” ve “özel bir peynir çeşidi” için tamlayan bir unsur olmuştur. XV. yüzyıldan sonra “kâbus ve mürekkep” anlamlarını kazanmıştır. Kara ile kurulan çok fazla kelime öbeği bulunmaktadır (Clouston, 1972, s. 643, 644). “Siyah, esmer tenli, zenci” anlamlarına gelen bu kelime esasen Türkçe bir kelimedir. Ayrıca bu renk kelimesi uğursuz sayılmakta ve yas tutanları sembolize etmektedir (Tietze, 2016, s. 119). Orta Türkçede “kara, karanlık” kavramlarını birlikte karşılamaktadır. Anadolu ağzlarında *kara, karaçalı* kullanımlarıyla “suç, iftira, leke” anlamlarında kullanılmaktadır. Moğolcada “siyah ve

⁶ Açıklama için bk. *gövel* maddesi.

amca, dayı” anlamlarıyla *karaca*; Mançucada *kara* şeklinde bulunur (Gülensoy, 2007, s. 462).

Karaca ise Türkiye Türkçesinde, “rengi karaya yakın olan, esmer; geyikgillerden, boynuzları küçük ve çatalı bir av hayvanı, ahu, ceylan (Capreolus); üst kol” (TDK, 2011, s. 1315) anlamlarına gelmektedir. Kıpçak Türkçesinde *karaca* “karaca” (Toparlı vd., 2014, s. 127); Çağatay Türkçesinde *karaca* “bir tür saç hastalığı; siyaha mail olan, esmer; kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı” (Ünlü, 2013, s. 580); Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde *karaca* “bazı; bir göz hastalığı” (Tarama Sözlüğü, s. 2254-2255) şekillerinde bulunmaktadır.

Bu kelimenin organ, hayvan, hastalık ve bitki ile ilgili anlamları vardır: “Geyikgillerden, Avrupa ve Asya’da yaşayan, kısa ve çatal boynuzlu, güzel görünüşlü, geniş getiren, ot, çalı, meyve ve meşe palamudu ile beslenen bir yaban hayvanı; kolun dirsekle omuz arasında kalan kısmı, üst kol; koldaki kas kitlesi; devenin dizinin iç tarafı; rengi biraz kara olan; esmer; gizli rastık denilen bir tür buğday hastalığı; mürekkep; siyah yuvarlak taneli ekşi bir üzüm; soğanın çiçekten sonraki tohumu; çörek ot, karaca ot; karamuk otu; pekmez yapmaya uygun, küçük siyah taneli, kokulu, bir tür üzüm” (Çağbayır, 2007, s. 3015).

Organ ile ilgili olan anlamı Eski Türkçe dirsek ile omuz arasını ifade etmek için kullanılan *karı* kelimesiyle ilgilidir. Üst kol anlamındaki *karı+ca>karaca*’ya dönüşmüştür (Eren, 1999, s. 209).

Hayvan ile ilgili olan anlamı “siyah” anlamındaki *kara*’ya /+ça/ ekinin eklenmesiyle türemiştir.

Karacalık ise karaca hastalığına yakalanmayı ifade eder. Osmanlı Türkçesinde “göz”, Çağatay Türkçesinde “saç”, ağızlarda “buğday ile ilgili bir hastalık” bu kelimeyle anlatılmaktadır.

12. KARACI<(kara+cı): “dilenci; haydut, yağmacı; çingene; iftiracı.”

“Bir kimseye işlemediği bir suçu yükleyen, kara çalan, iftira eden, iftiracı, müfteri” (Çağbayır, 2007, s. 3015) demektir. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Karahanlı Türkçesinde *karacı* “kapıları dolaşan dilenci” (Ünlü, 2012, s. 359); Harezmi Türkçesinde *karacı* “dilenci” (Ünlü, 2012, s. 288), *karakçı* “dilenci, hırsız; büyücü” (Ünlü, 2012, s. 288); Kıpçak Türkçesinde *karakçı* “yağmacı, yankesici” (Toparlı vd., 2014, s. 359), *karakçı* “dilenci” (Argunşah & Güner, 2015, s. 726); Çağatay Türkçesinde *karacı* “doğru konuşan, doğruyu söyleyen” (Ünlü, 2013, s. 580), *karakçı* “çapulcu, talancı” (Ünlü, 2013, s. 581); Eski Anadolu Türkçesinde *karakçı* (*karakçı*) “yağmacı, yol kesen” (Tarama Sözlüğü, s. 2263); Osmanlı Türkçesinde *karacı-karacı* “yağmacı, gönül teshir eden; çingene; iftiracı; gözcü, gözetleyici; falcı, bakıcı” (Tarama Sözlüğü, s. 2257) şekillerinde kullanılmaktadır.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir.⁷

Karacı kelimesi, *kara* kelimesinin sıradan kişileri anlatmak için kullanılan yan anlamından türemiştir. Erken Moğolcada bulunan *karacı* kelimesinden ödünç alınmış olabilir. Ancak bu kelime yöneticiler ve ailesi dışında kalan kişileri anlatmak için kullanılmaktadır. Bu durumda kelime Moğolca değil Türkçe olmalıdır. *Kara:cı* Karahanlı Türkçesinde “kapı kapı dolaşıp dilenen kimseler”; Kıpçak Türkçesinde *karabçı* şeklinde “fakir insanlar”; Çağatay Türkçesinde *karacı* şeklinde “göçebeler” anlamındadır (Clouston, 1972, s. 647). Osmanlı Türkçesinde *karacı*, “gelecek hakkında kehanette bulunan kimse, falcı; gözetleyici, gözcü; ağızlarda çingene; haydut, şaki, yağmacı; *karacı* ise yağmacı, çingene, iftiracı, falcı” (Çağbayır, 2007, s. 3015) anlamlarına gelmektedir. Ayrıca ağızlarda *karacı*, “çingene” anlamında kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 463). Orta Asya çingenelerine de *karacı* denilmektedir. Bunun sebebi bu topluluğun iyi kıymız yapmasından kaynaklanmaktadır. Kıymız yapmak için en iyi süt kara atlardan elde edilmektedir. Bu topluluk kara at besleyerek en iyi kıymızı üreten topluluktur (Ögel, 2000, s. 214).

“Yağmacı, haydut” anlamına gelen *karakçı* şeklinde bir kelime daha bulunmaktadır. Bu kelime “gözbebeği” anlamına gelen *karak* kelimesinden türemiş olmalıdır. Karahanlı Türkçesinde *karakçı* “haydut”; Kıpçak Türkçesinde “dilenci” (*Kara:cı* ile karıştırılmış olmalıdır.); Osmanlı Türkçesinde “haydut, yağmacı” anlamına gelmektedir (Clouston, 1972, s. 656). *Kara-* fiilinde türeyen ve göz bebeği anlamına gelen *karak* kelimesiyle bağlantılı olan *karakçı* ile çingeneler için kullanılan *karacı* birbiriyle karışmış gibi gözükmektedir.

13. KARACILIK<(kara+cı+lık): “iftiracılık; falcılık; doğruculuk.”

“Karacılık karacı olma durumu, iftiracılık, müfterilik, iftira; falcılık; dilencilik; haydutluk” (Çağbayır, 2007, s. 3015) anlamlarına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde *karacılık* “karacı olma durumu, müfterilik, iftira” (TDK, 2011, s. 1315); Çağatay Türkçesinde *karakçılık* “yağmacılık, yankesicilik” (Ünlü, 2013, s. 581) şekillerinde kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesinde *karacılık* “sadakat, doğruluk” (K’unos, 1902, s. 108) ve

⁷ Açıklama için bk. *karacılık* maddesi.

karakçılık “yağmacılık, yan kesicilik” (Ünlü, 2013, s. 581) iki farklı kelime olarak bulunmaktadır. Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir.⁸

Kelime üzerindeki /+llk/ eki ad ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren, yaygınlaştıran nitelikte soyut adlar türetmektedir (Korkmaz, 2009, s. 57). Karacılık kelimesinde de “kara çalma” işinin yaygınlaştırılması söz konusudur.

14. KARAGAY<(kara+ğay): “ben; çam ağacı”.

Karagay “siyah; hâl; göz; nazar, bakış; kenar; kaygaç bakmak; görüş; garet” (K’unos, 1902, s. 108) anlamlarına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Başkurtçada *karagay*; Kazakçada *karagay*; Kırgızcada *karagay* şeklindedir. “Çam ağacı” anlamına gelmektedir (Şeker, 2021, s. 348). Moğolca *karagay*’m kelimesinden gelmiş olabilir (Eren, 2002, s. 117).

Çam ağacının karaçam çeşidi için kullanılmaktadır. Karaçam ve köknar aynı ağaçtır. Türklerin ağaç kültüründe önemli bir yeri vardır. Uzun gövdesi ve yapraklarıyla göğü tutan direkler olarak kabul edilmektedir (Yayın, 2016, s. 74).

15. KARAĞI<(kara+ği): “kör; gece körlüğü, hava karardıktan sonra görmeme hastalığı; demir sülfat; zaç denilen boya; şikyar kuşu”.

Karaği, “ateş karıştırmaya yarayan, eğri uçlu demir çubuk; tavukkarası” (TDK, 2011, s. 1316) anlamına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *karagu* “siyah, kara” (Caferoğlu, 2015, s. 167); Karahanlı Türkçesinde *karagu* “zaç denilen kara boya; kör” (Ünlü, 2012, s. 359); Harezmi Türkçesinde *karagu* “karanlık”; Çağatay Türkçesinde *karagu* “bir tür şikar kuşu; kör, âmâ; karalık karanlık” (Ünlü, 2013, s. 580); Osmanlı Türkçesinde *karaği* “ucu orak gibi eğri değnek” (Tarama Sözlüğü, s. 2261) şeklindedir.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. İsim veya sıfat olarak kullanılabilir. Eski Uygur Türkçesinde “kör”; Karahanlı Türkçesinde “demir sülfat ve kör” anlamlarında kullanılır. Karahanlı Türkçesindeki “kör” anlamı çocukların karanlıkta oynadıkları *kara:gunı* kelimesiyle de ilgilidir. Ayrıca bilgisiz insanlar için de (kör cahil) bu kelime kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinde “kör” anlamı kullanılmaya devam etmiştir (Clouston, 1972, s. 656).

Kelime üzerindeki /+gU/ eki, Eski Uygur Türkçesinde hastalık, noksanlık, kusur bildiren adlar türetmiştir. Bu nedenle *kara+gu>karagu* “kör” anlamında kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise hastalık, noksanlık, kusur bildiren adlar türetmiştir. Bu nedenle *kara+gi> karagu* “karanlık, ışsızlık” anlamında kullanılmıştır (Şakar, 2015, s. 1810). Ancak bu kelime *kara-* “bakmak” fiiliyle de ilgili olup *kara-g+ı* şeklinde de türemiş olabilir. “Siyah boya” ve “kuş” anlamları renk ile ilgili olan asıl anlamları olmalıdır.

16. KARAĞUNI<(kara+ğuni): “karanlıkta oynanan bir çocuk oyunu; saklambaç.”

Karahanlı Türkçesinde “akşamleyin çocukların oynadıkları bir oyun” (Ünlü, 2012, s. 359) anlamına gelmektedir.

karā-ğū-nī veya *kara+kün-i* (Çağbayır, 2007, s. 3018) şeklinde türemiş olmalıdır. Oyun akşam saatlerinde oynandığı için kara veya karanlık, gözler kapalı bir şekilde oynandığı için *kara-* “bakmak” ile ilgili olabilir.

Saklambaç oyunu genellikle kalabalık bir grup ile oynanmaktadır. Bu oyunda ebe olan gözleri kapalı ve sırtı diğer oyunculara dönük bir şekilde belirli bir sayıya kadar sayar. Gözlerini açmadan evvel “Önüm, arkam, sağım, solum sobe! Saklanmayan ebel!” diyerek saklanan oyuncuları bulmaya çalışır. *Karaguni* da gün batımında oynanan saklambaç oyunudur (Serbest, 2019, s. 108). Türk kültüründe çok eski zamanlardan bu yana yaşanan oyunlara, Anadolu’nun farklı ekonomik, sosyal, fizikî şartlarına ve iklim özelliklerine bağlı olarak farklı oynanma biçimlerinde ve farklı adlarla karşılaşılabilir (Bulduk, 2019, s. 397). Kerkük ağzında “karageldi” olarak isimlendirilen oyun Anadolu’da da bu şekilde adlandırılmaktadır (Serbest, 2019: 109).

17. KARAK<(kara+k): “göz bebeği.”

“Göz bebeği, gözün renkli kısmı; *mec.* bakış, nazar” anlamına gelmektedir (Çağbayır, 2007, s. 3018). Eski Uygur Türkçesinde *karag* “gözbebeği”, *karak* “göz bebeği, bakış” (Caferoğlu, 2015, s. 167); Karahanlı Türkçesinde *karak* “göz bebeği, göz” (Ünlü, 2012, s. 359); Harezmi Türkçesinde *karak* “göz bebeği, göz” (Ünlü, 2012, s. 288); Çağatay Türkçesinde *karak* “göz, göz bebeği” (Ünlü, 2013, s. 581), *karag* “kara, siyah” (Ünlü, 2013, s. 580); Osmanlı Türkçesinde *karak* “göz, göz bebeği; bakış, nazar” (Tarama Sözlüğü, s. 2262) olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu kelime yerine Farsçadan alınmış bebek kelimesi kullanılmaktadır.

Ali Şir Nevayi Muhakemetü’l Ligateyn’de kelimenin Moğolca *hara-(>kara-k)*’dan geldiğini söylemektedir (Kaçalın, 2011, s. 643). Ancak “bakmak” anlamındaki *kara-* fiili ilk olarak Çağatay Türkçesinde kullanılmıştır. Moğolcada yaygın olarak kullanılan bu fiil yerine Türkçede *bak-* fiili kullanılmaktadır (Clouston, 1972, s. 645). Anadolu ağzlarında *kara+k-* şeklinde türemiş “renği karaya dönmek” anlamına gelen bir

⁸ Açıklama için bk. *karacı* maddesi.

fiil ve Orta Türkçede “göz bebeği; gözün renkli yeri; göz” anlamlarında kullanılan *karak* kelimeleri bulunmaktadır. Ayrıca “göz kararmak, net görememek” anlamına gelen *karak-* şeklinde başka bir fiil daha vardır (Gülensoy, 2007, s. 464).

“Göz bebeği” anlamına gelen *karak*, “küçük siyah şey” anlamına gelen *kara:*’dan gelmektedir. Kırgızcada *karak*; Türkmencede *garak*; Kazakçada *karaçık* şeklinde kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *karak*, “göz” anlamındadır. “Gözün beyaz kısmı” *yürüñ karak* şeklinde ayrılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde *karak* “göz yuvarlağı”dır. *Kara karak* “gözün bebeği”, *ürüñ karak* “beyaz kısmı”, *üt karak* ise “renkli kısmı”dır. Harezmi Türkçesinde göz; Çağatay Türkçesinde *karag/karak* şeklinde daha çok “göz” anlamında kullanılmaktadır (Clouston, 1972, s. 652).

18. KARALAMA<(kara+la-ma) (karalamak, karalanma, karalanmak, karalatma, karalatmak, karalayış): “müsvedde olarak kullanılan kâğıt üzerine hızlıca yazılmış olan yazı; müsvedde kâğıt; iftira atmak; onuruna leke sürülmek; kirlenmek.”

Karalama, “karalamak işi; el alıştırma için çok tekrarlanarak yazılan yazı; üstüne düzeltmeler yapılan, temize çekilmemiş yazı taslağı, müsvedde; leke sürme, kötülük” (TDK, 2011, s. 1318) demektir.

Karalamak ise “boya veya kalemle bir takım şeyler çizerek bir yeri kirlenmek; bir yazının üzerini çizerek onu geçersiz kılmak; taslak olarak yazmak veya çizmek; hızlı ve acele olarak yazmak; leke sürmek, kötülük yüklemek, iftira atmak” (TDK, 2011, s. 1319) anlamlarına gelmektedir. Karahanlı Türkçesinde *karalamak* “karalamak; pislemek” (Ünlü, 2012, s. 360); Çağatay Türkçesinde *karalamak* “hatt boyamak, kir ve siyahlatmak; bakmak, dikkati bir şeye çevirmek, ikide bir bakmak; karalamak, itham etmek, kötümek” (Ünlü, 2013, s. 582) şeklindedir.

Karala- fiilinden türemiş *karalanma* “karalanmak işi”; *karalanmak* “karalama işi yapmak; kara duruma gelmek; *mec.* leke sürülmek, kötülük yüklemek”; *karalatma* “karalatmak işi”; *karalatmak* “karalama işi yaptırmak”; *karalayış* “karalama işi” (TDK, 2011, s. 1319) kelimeleri de bulunmaktadır.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. “Boya ya da kalemle siyahlaştırmak, geçersiz kılmak, karartmak; *mec.* kötümek” anlamındadır. Karahanlı Türkçesinde “herhangi bir şeyin siyahlaştırılması ve bir hayvanın dışı bırakılması” anlamında kullanılmaktadır (Clouston, 1972, s. 659). Ağızlarda “kesici araçların ağzını bilemek; horoz için tavukla çiftleşmek” (Çağbayır, 2007, s. 3021) anlamları da bulunmaktadır. Ayrıca ağızlarda *kara-* şeklinde “hor görmek; karalamak, kara çalmak, lekelemek; kötümek, yermek” (TDK, 2011, s. 1313) anlamlarında bir de fiil bulunmaktadır.

19. KARALCIK<(kara+l+cık): “gölge.”

“Karalcık, karartı, gölge” (Tarama Sözlüğü, s. 266) anlamına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. Kelime üzerindeki /±l/ eki, Türkçede eskiden beri bulunan, işleliğini yitirmiş eklerden biridir. Bu ek gibi ekler genel eklenme kurallarına uymayarak hem isim hem de fiillere gelerek isim soylu kelimeler üretmektedir (Kerimoğlu, 2014, s. 87). Bir diğer ek olan /+cık/ eki ise, isim ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi gibi anlamlar katmaktadır (Korkmaz, 2009, s. 42). Eklendiği kelimelerde çeşitli isimler üretme özelliği de bulunmaktadır. Ürettiği kelimelerde çoğunlukla ekin küçültme anlamı hissedilmez (Banguoğlu, 1974, s. 164). *Karalcık* kelimesinde de dolaylı yoldan bir küçültme anlamı bulunmaktadır. Kelime kalıcı isim olarak kullanılmıştır. Karaltı ile aynı anlama gelmektedir.⁹ **KARALTI<(kara+l-t-ı):** “belli belirsiz görüntü; gölge.”

“Karaltı, uzaklık ve karanlık sebebiyle kim veya ne olduğu seçilemeyen, belli belirsiz, koyu renkli biçim; hafif karanlık; leke” (TDK, 2011, s. 1319) anlamını taşır.

Kıpçak Türkçesinde *karaldu* “karaltı, gölge” (Toparlı vd., 2014, s. 127); Çağatay Türkçesinde *karaltı* “karartı, kırıntı” (Ünlü, 2013, s. 582); Eski Anadolu Türkçesinde *karaltı, karaldu* “yığın, kütle; kalıp, ceset” (Tarama Sözlüğü, s. 2266); Osmanlı Türkçesinde *karantı, karantu* “karartı, karaltı, bir şeyin belli belirsiz görünen heyeti” (Tarama Sözlüğü, s. 2270) şeklinde bulunur.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. *kara+r(>l)-tı* şeklinde türemiştir. Orta Türkçede karanlık anlamındaki *karanku*; *karar- karart-* kelimeleri ile bağlantılıdır (Gülensoy, 2007, s. 165).

Kelime üzerinde bulunan /-tı/ eki, fiilden isim yapma ekidir. Bu ek Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde /-dı/, /-di/ olarak bulunmaktadır (Ergin, 2009, s. 194). /-tı/ ile yapılan isimlerde eksiklik, dağınıklık ya da üründe artık ve kırıntı özellikler bulunmaktadır

⁹ Açıklama için bk. *karaltı* maddesi.

(Banguoğlu, 1974, s. 273).

Kelimenin “karaya çalar leke; anahtar dilinin sapa dik olarak alınan kesitinin biçimi”; ağızlarda “gölge; yapı; in; yağmur, rüzgâr ve güneşten koruyan yer, kuytu; saklanılacak yer, siper; avlunun ön kısmı; siyah bezden yapılan yeldirme; kara yağmur bulutu; sıkıntı; dikiş; mal mülk, varlık; ceset; manifatura eşyası; ev eşyalarının tümü” (Çağbayır, 2007, s. 3021) anlamları da bulunmaktadır. Ayrıca *karantı* ağızlarda böğürtlenin diğer adıdır. *Karaçalı, karatiken, karantı* dikenini olarak adlandırılır (Gülensoy, 2007, s. 165).

20. KARAMSAR<(kara+msa-r): “kötü şeyler yaşanacağına inanan, kötümser.”

“Karamsar, kötümser, bedbin, meyas, pesimist; karamsar olmak kötümserliğe kapılmak, bedbin olmak” (TDK, 2011, s. 1320) demektir.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir.¹⁰ Kara rengin yan anlamlarından biri olan kötü anlamından türemiştir. Kara, karanlıkla bağlantılı olduğu için genellikle olumsuz anlamlara sahip bir kelimedir. Kara yas tutanların rengidir ve uğursuz sayılır. Üzgünlük, tasa, kaygı kelimenin anlam alanına dâhildir (Tietze, 2016, s. 119). */+ımsar/* eki, */+ımsa, +ımse/* ekiyle, geniş zaman sıfat-fiil */-r/* ekinin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ektir. Genellikle sıfat görevinde kullanılan kelimeler kurar (Hatiboğlu, 1981, s. 123). İşlev bakımından öyle sayma, gibi görme anlamında benzerlik gösteren bir ektir (Korkmaz, 2009, s. 120). Karamsar kelimesi üzüntü, kaygı ve tasayı içinde barındıran kimseler için kullanılmaktadır.

21. KARAMSARLAŞMAK<(kara+msa-r+la-ş-mak) (karamsarlaşma, karamsarlaştırma, karamsarlaştırmak): “karamsar olmak, karamsar duruma gelmek; karamsar bir tavır takınmak.”

Karamsarlaşmak “kötümserleşmek; *karamsarlaşma* kötümserleşme; *karamsarlaştırma* karamsarlaştırma işi; *karamsarlaştırmak* karamsar etmek” (TDK, 2011, s. 1320) anlamına gelmektedir.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. *Karamsar* kelimesinin fiil şeklinde kullanımınıdır.¹¹

22. KARAMSARLIK<(kara+msa-r+lık): “karamsar olma durumu; kötümserlik.”

Karamsarlık “kötümserlik” (TDK, 2011, s. 1320) demektir.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir.¹²

Kelime üzerindeki */+lık/* eki, sıfat olarak kullanılan isimlerden soyut kavramlar yapar. Bu soyut kavramlar sıfat gibi kullanılmazlar (Ergin, 2009, s. 155). *Karamsarlık, karamsar* kelimesinin isim olarak kullanılan şeklidir.

23. KARAMSILIK<(kara+msı+lık): “yüzdeki siyah lekeler, çiller.”

Eski Anadolu Türkçesinde “yüzdeki esmer lekeler” (Tarama Sözlüğü, s. 2267) için kullanılan bir kelimedir. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. *kara+msı+lık* şeklinde türemiştir. *Karamsı* “karayı andıran karaya benzeyen” (TDK, 2011, s. 1320) anlamına gelmektedir. */+msı/* ekiyle türeyen *karamsı*, siyahın yoğunluğunun daha az olduğunu ifade eder. */+lık/* ekinin görevlerinden biri ise, renk adlarından o rengin hâkim ve yaygın olduğunu bildiren isimler türetmektir (Korkmaz, 2009, s. 57). *Karamsılık*, “yüzdeki esmer lekeler” anlamında kullanılan kara renk adından türemiş somut adlardan biridir (Bayraktar 2004: 58).

24. KARAMUK<(kara+muk): “vücutta görülen bir hastalık; zararlı bir bitki; böğürtlen.”

Karamuk, “karanfilgillerden, ekin tarlalarında biten, yaprakları karşılıklı, çiçeği pembe mor renkte, zararlı bir bitki (Agrostemmagithogo); vücutta kara renkli kabarcıklara sebep olan bir hastalık; koyunlarda görülen bir tür hastalık” (TDK, 2011, s. 1320) anlamlarına gelmektedir.

Karahanlı Türkçesinde *ğaramuk* “karamuk, buğday içinde bulunan karamuk taneleri” (Ünlü, 2012, s. 360); Kıpçak Türkçesinde *ğaramuk* “gülçer denilen karaca tohum” (Toparlı vd., 2014, s. 127); Çağatay Türkçesinde *ğaramuk* “buğdayın içinde bulunan siyah taneler”, *ğaramuğ* “buğdayın içinde bulunan siyah taneler, it üzümü, lüpek” (Ünlü, 2013, s. 582); Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde *karamuk* “tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer söbüce siyah ve acı bir tohum; bir cins yaban eriği” (Tarama Sözlüğü, s. 2268) şeklindedir.

Kelimenin kökü *kara*’dan gelmektedir. “Siyah taneleri olan karamuk bitkisi” için kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde “kara taneleri olan

¹⁰ Kara kelimesinin açıklaması için bk. *karacılık* maddesi.

¹¹ Açıklama için bk. *karamsar* maddesi.

¹² Açıklama için bk. *karamsar* maddesi.

ve buğdayın arasında çıkan bir bitki”dir. Çağatay Türkçesinde “vişneye benzeyen kırmızı meyveler; buğdayın içinde görülen siyah çekirdekler ve sülfürle karıştırıldığında cüzzam için kullanılan bir ilaç; çocuklarda görülen tehlikeli siyah sivilceler şeklinde bir hastalık” için kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde ise “burçak; yabancı erik ve sivilce, döküntü” anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972, s. 660). “Ayrıca içi boş, gelişmemiş veya çürük fındık” (Çağbayır, 2007, s. 3023) anlamı da bulunmaktadır.

Karamık şeklinde bir kullanımı daha vardır: “Dağlarda kendi kendine yetişen üzümü, ekşi ve küçük taneleri olan, dikenli bir çalı; karamuk; amberbaris; kadın tuzluğu; sarı çalı”; ağızlarda “böğürtlen”; ve göz için “iri ve kahverengi” (Çağbayır, 2007, s. 3023) olarak tanımlanmaktadır.

Kelime üzerindeki /+muk/ eki, renk adlarına gelerek bitki veya hastalık adı türetmektedir (Çürük, 2017, s. 219).

25. KIRTIŞLIĞ<(kırtış+lığ): “yüzü güzel olan; güzel görünüşlü.”

Karahanlı Türkçesinde *kırtışlığ*, “renkli, güzel” (Ünlü, 2012, s. 421) demektir. Kelime Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

“Ten rengi” anlamına gelen *kırtış* kelimesinden türemiştir. *Kırtış*, “insan derisinin, yerin, bir meyvenin vb. şeylerin yüzeyi”ni anlatır. Bundan dolayı insanın ten renginin doğal hâli, özellikle de yüzün rengi için kullanılmaktadır (Clauson, 1972, s. 647). Eski Uygur Türkçesinde “bet, beniz, yüzün rengi, yüz güzeli” (Caferoğlu, 2015, s. 176); Karahanlı Türkçesinde “yüz, deri, ten, renk” (Ünlü, 2012, s. 421); Harezmi Türkçesinde “yüzün derisinin üstü” (Ünlü, 2012, s. 319) anlamlarında kullanılmaktadır. Ağızlarda *kırtış* “yüzdeki kırışıklıklar” anlamına gelmektedir (Gülensoy, 2007, s. 515).

Kırtışlığ “bozulmamış, dokunulmamış güzel yüzü” (Çağbayır, 2007, s. 3271) ve “güzel görünümü” (Sertkaya, 2016, s. 1076) anlamındadır. “Bir yüzeye sahip olan; yüzeyi olan” anlamı da vardır (Karaayak, 2017, s. 344). Sıfat veya sahiplik bildiren bir kelime olarak kullanılır. Kırgızcada *kırtıştu* “sürülmemiş, bozulmamış, ekilmemiş tarlalar, alanlar” için; Kazakçada *kırtıstı* “çimen vb. bir katmanla kaplanmış alanlar” için kullanılmaktadır (Clauson, 1972, s. 651). Üzerindeki ek dolayısıyla renk anlamı kaybolarak yüz güzelliği anlamı kazanmıştır.

26. KIZAMIK<(kızıl+amuk): “deride kızıl benekler oluşturan bir hastalık.”

Kızamık “genellikle küçük yaşlarda görülen, kuluçka dönemi bir iki hafta süren, bulaşıcı, ateşli, ufak kızıl lekeler döktüren hastalık”tır (TDK, 2011, s. 1435).

Karahanlı Türkçesinde *kızlamuk* “kızamuk, kızamığa benzer sivilceler” (Ünlü, 2012, s. 427); Çağatay Türkçesinde *kızamuk* “humma ile karışık cilt hastalığı” (Ünlü, 2013, s. 630) şeklindedir. Ağızlarda *kızamuk* “arıların peteklerin bazı gözlerine doldurdukları acı madde”; *kızambuk* “kırlarda yetişen dikenli bir ağaç”tır (Gülensoy, 2007, s. 522).

Kelime *kızıl*’dan gelmektedir. Küçültme anlamı veren /+muk/ ekiyle türemiştir. /-l/ sesi erken bir zamanda düşmüştür (Clauson, 1972, s. 684). /+muk/ eki genellikle renk isimlerine eklenmektedir (Ersan, 2022, s. 200).

Orta Türkçede *kızlamuk* olarak geçmektedir. Türkmencede *gızamık*; Kırım Tatar Türkçesi, Kırgızcada *kızamık*; Özbekçe *kızamık* şeklinde kullanılır. Lehçelerde *kızamık* yerine *kızılca* kullanımı vardır. Başkurtçada *kızılca*; Nogayca, Karakalpakça, Kazakçada *kızılşa* olarak geçer. Kırgızlar *kızılça* da der. Kıpçak diyalektlerinde kızamık yerine *köme* kullanılır. Çuvaşçada Tatarcadan gelen *käsämäk* kullanılmaktadır. /+muk/ ekiyle yapılmış türevler bulunmaktadır. “Kızamığa benzer bir hastalığ”a verilen *karamık* bu türevlerden biridir. Türkmence *garamık*, Kırgızca *karamık*, Özbekçe *karamık* “suçiçeği” anlamındadır. Ağızlarda “vücutta kara kabarcıklar çıkaran bir hastalığ”a *karamık* adı verilmektedir (Eren, 1999, s. 242).

27. KIZILCIK<(kızıl+cık): “bir yemiş türü, kiren; bir ağaç.”

“Kızılçık, kızılçıkçillerden, yaprak açmadan çiçeklenen iri gövdeli bir ağaç, kiren; bu ağacın gözün olgunlaşan, kırmızı, tek çekirdekli, reçeli ve şerbeti yapılan, buruk bir tadı olan yemişi”dir (TDK, 2011, s. 1436). Eski Anadolu Türkçesinde *kızılçuk*, “hafif kızamık” (Tarama Sözlüğü, s. 2541) anlamındadır. Ağızlarda “kızamık hastalığı; bir çeşit çiçek hastalığı; çok yağmur yağması nedeniyle oluşan ve başakların büyümesini engelleyen hastalık; ekşi kiraz; kırmızı renkli, nohut iriliğinde tek çekirdekli dikenli bir meyve, yaban elması; harman süpürgesi yapılan kızıl gövdeli, bodur bir ot; kırlarda ve nadasa bırakılan tarlalarda yetişen bir tür ot; yeşil, parlak yapraklı, sarmaşıkçillerden bir bitki; nar çiçeğine benzer çiçekleri olan bir ot” (Çağbayır, 2007, s. 3305) anlamlarında da kullanılmaktadır.

Kelimenin kökü *kızıl*’dan gelmektedir. Bir ağaç meyvesi olan *kızılçık*, *kızıl+cık* şeklinde türemiştir (Gülensoy, 2007, s. 524). Kelime üzerindeki /+cık/ eki kelimeye sevgi, küçültme, acıma, pekiştirme, şefkat anlamları katar. Ancak bazı kelimelere eklenerek müstakil anlamlar da oluşturmaktadır (Akçataş & Taşdemir, 2020, s. 136). Var olan bir nesnenin daha küçük benzerini veya onu anımsatanı isimlendirmede kullanılır (Çıkılmaz, 2006, s. 66). *Kızılçık* kelimesinde hem ağacın hem de bu ağacın meyvesinin adını karşılamaktadır.

Azericede *gızılıcıg*; Tatarcada *kızıl*; Başkurtçada *kızıl*; Kazakçada *kızıl tal*; Türkmencede *kizil*; Kırgızcada *çıyr*; Özbekçede *çiyä*; Çuvaşçada **kırıl>hërlë* şeklindedir. (Gülensoy, 2007, s. 524).

28. KIZILCIKGİLLER<(kızıl+cık+gil+ler): “kızılcağ ağaçlarının türleri”

Kızılcağiller, “iki çeneklilerden, çoğu iri gövdeli, yaklaşık on cinste toplanan yüz kadar türü olan bir bitki familyası”dır (TDK, 2011, s. 1436).

Kelimenin kökü *kızıl*’dan gelmektedir.¹³

Kelime üzerindeki */+gil/* eki, yazı dilindeki */+ler/* çokluk ekini karşılar. Özellikle bitki ve hayvan ailelerini gösteren terimlerde çok kullanılmıştır (Korkmaz, 2009, s. 47). Kızılcağiller, kızılcağ ağacı türlerini anlatmak için kullanılan bir terimdir. *Kızılcağ* kelimesinde hem ağaç hem de yemiş anlamı aynı anda bulunurken bu kelime yalnızca ağaç anlamı görülmektedir. */+gil/* eki çokluk ifade eden bir ek olmasına rağmen tekrar */+lar/* ekinin eklenmesi ile ek yığılması olmuştur.

29. SARICIK<(sarı+cık): “ötücü bir kuş türü.”

Sarıcık, “sarıasma” (TDK, 2011, s. 2035) anlamındadır. Sarıasma, “ötücü kuşlar takımının, sarıasmağiller familyasından, tüyleri parlak sarı olan, siyah kuyruklu bir tür kuş”tur (TDK, 2011, s. 2035).

Kelimenin kökü *sarı*’dan gelmektedir. Sarı altının rengidir. **sār+i-ğ>sāriğ* şeklinde türemiştir. *Sarı*- “sarı ya da beyaz olmak” anlamına gelmektedir. Eski ve Orta Türkçede *sariğ* şeklindedir. Orta Türkçede “taraf, yön” anlamı da bulunmaktadır. *Sarığla*- “sarılamak, sarı yapmak”; *sarığlığ* “sarılık hastalığı olan”; *sarığlık* “sarılık”; *sarığ suriğ* “herhangi bir sarı renk”; *sarığ suw* “karında toplanan sarı su”; *sarığ turma* “havuç” anlamına gelmektedir. Türkmencede *sāri*; Azeri, Kazak, Kırgızcada *sarı*; Halaççada *sāruğ*; Özbekçede *sāriğ*; Tarançi Türkçesi’nde *serik*; Başkurtçada *harı* şekillerinde görülür. Yakutça *ārı* “tereyağı” kelimesi **sār-i+ğ>sāriğ*’tan; Çuvaşça *şură* “beyaz” kelimesi **sār+i-ğ>*sariğ*, *şur-* “ağarmak” fiili **sār+i-*’dan gelmektedir. Moğolca **sāra>*sariğ>sira* “sarı”; *sirağan* “sarımtırak”, *siralā-* “sararmak” kelimeleri ve Mançuca *şara* kelimesiyle bağlantısı kurulabilir (Gülensoy, 2007, s. 735, 736).

Kelime üzerindeki */+cık/* eki adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan bir ektir. Ayrıca adlar da türetmektedir (Korkmaz, 2009, s. 42). Sarıcık kuşu gövdesi küçük ve tamamıyla sarı renkte bir kuştur. Bu sebepten sarı kelimesine doğrudan küçültme eki */+cık/* eklenmesiyle kuşun adı oluşturulmuştur (Korkut, 2020, s. 218).

30. YEŞİLTEN <(yeşil+t+en): yeşil bir kertenkele.

Eski Anadolu Türkçesinde “iri, yeşil kertenkele” (Tarama Sözlüğü, s. 4550) anlamındadır. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Kelimenin kökü *yeşil*’den gelmektedir. *Yeşil* “sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk; bu renkte olan; sebzeler için kurumamış, taze; meyveler için olmamış, ham” demektir. Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede *yaşıl* olan sözcük, *yāş+(ı)* şeklinde türemiştir. Anadolu ağzlarında at için “koyu al” anlamında kullanılır. Türkmencede *yāşıl*; Azeri ve Yeni Uygurcada *yaşıl*; Uygurcada *yeşil*; Başkurt ve Özbekçede *yāşil*; Kırgızcada *çaşıl*; Altaycada *cajıl*; Kazakçada *jasıl* şeklindedir. Yakutçada *sahilastıy-* “beyazlaşmak” fiili ile ilgili olmalıdır (Gülensoy, 2007, s. 1118).

Kelimedeki */+t/* eki, addan birkaç ad ve sıfat türetmiş, işlek olmayan bir ektir. Ekin işlevi açık değildir (Korkmaz, 2009, s. 66). */+en/* eki ise, Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bir ekin Türkiye Türkçesine uzanmış ve kökle kaynaşarak canlılığını yitirmiş bir kalıntısı niteliğindedir (Korkmaz, 2009, s. 36). Yeşilten kelimesinde hayvan adı oluşturmuştur.

Sonuç

Madde başı olarak bulunan 31 kelime vardır. Fiillerden isim-fiil, sıfat-fiil yapısında olan kelimeler aynı başlık altında toplanmıştır. Kelimenin köküne bağlı olan ancak farklı bir grup oluşturan kelimeler için ayrı bir madde başı açılmıştır.

Ak kelimesinden 14; *al* kelimesinden 1; *ala* kelimesinden 4; *boya* kelimesinden 3; *gök* kelimesinden 2; *kara* kelimesinden 24; *kırtış* kelimesinden 1; *kızıl* kelimesinden 3; *sarı* kelimesinden 1; *yeşil* kelimesinden türeyen 1 kelime tespit edilmiştir.

Ak kelimesinden türeyen kelimeler zaman dilimi, yiyecek-içecek, ışık ve temizlenmek, ispatlanmak kavramlarıyla ilgilidir. **Ak** en çok kullanılan kelimelerden olduğu için yan anlamından da yeni kelimeler türediği görülmektedir. *Ak* renk kelimesi, ışık kavramının bir sembolü olduğu için genellikle olumlu anlamlara sahiptir. Dolayısıyla yan anlamları ve bu anlamlardan türeyen kelimeler de olumludur. Benzetme

¹³ Açıklama için bk. *kızılcağ* maddesi.

yoluyla türeyen yiyecek-içecek adları ise nesnelere/şeylerin birbirini çağrıştırmalarıyla ilgilidir.

Al renginden türeyen kelime ateş kavramıyla ilgilidir. Ateşin rengi olan *al* ile ateş arasında ilgi kurulmuştur. Ayrıca vücutta beliren kabarcıklar için kullanılması hastalık kavramını için kullanıldığını da göstermektedir.

Ala renginden türeyen kelimeler saklamak, gizlemek; hastalık; kusursuzluk ile ilgilidir. Alanın çok renkli anlamı hem olumlu hem de olumsuz olarak algılanmasını ve yeni kavramlar oluşturmasını sağlamıştır.

Gök rengi mavi ve yeşil renkleri için kullanılan bir kelimedir. Ancak bir hayvan adı ve bitkiler için kullanılan bir kavram olarak yalnızca yeşil rengeyle ilgili yeni kelimeler türetmiştir.

En çok *kara* renk adından kelime türemiştir. Asıl anlamı dışında yan anlamlarından da yeni kelimeler ve kavramlar ortaya çıkmıştır. Hastalık, bitki, çocuk oyunu, organ adları bu kavramlardandır. Tarihi dönemler içinde ses ve şekil özellikleri bakımından birbirine benzeyen *kara*-“bakmak” fiiliyle karıştırıldığı durumlar olmuştur. Ancak *kara*- fiili Çağatay Türkçesinde sonra kullanılan bir kelime olduğu için türemiş olan kelimeler renk olan *kara* ile ilgili olmalıdır. Bu konuda yine de kesin bir yargıya varılamamaktadır.

Kırtış yüz rengi anlamından uzaklaşarak yüz güzelliğini sonrasında ise yüzey, zemin anlamını kazanmıştır. *Kırtış* kelimesinin kökü *kır* renk adıyla ilgili olmamalıdır. *Kır*, siyah ve beyazın karışımından ortaya çıkan bir renktir. “Şehir dışı” anlamındaki *kır* kelimesiyle herhangi bir ilgisi olup olmadığı ise belirsizdir.

Kızıldan türeyen kelimeler hastalık ve bitkiler alanında kavramlar olmuştur. Kızamık kelimesi tarihi dönemler içinde ilk kullanıldığı andan itibaren renk anlamı olmayan bir kelimedir. Kızılçık ise çifte kullanımla hem ağacın adı hem de ağaçtaki yemişin adını karşılamaktadır. Kızılçıkçiller ise kelimesinde yemiş anlamı kaybolmuş yalnızca ağaç kavramı kalmıştır.

Sarıdan türeyen sarıcık ve yeşilden türeyen yeşilten de bir hayvan adıdır. Her iki hayvan da görüntüsünden dolayı bu isimle anılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar / References

- Ahundova, S. (2020). Anadolu ağızları (Çorum ili) ve Azerbaycan Türkçesinde geçen renk adları üzerine. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(10), 325-336.
- Akçataş, A., & Taşdemir, S. (2020). Türkiye Türkçesinde kök ya da gövdeye gelen ekler üzerine bir anlambilim incelemesi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 129-149.
- Albayrak, K. (2008). Millî dinlerde renk fenomeni. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-41.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2015). *Codex cumanicus*. Kesit Yayınları.
- Atalay B. (2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri - Birleştirilmiş II Kitap)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bulduk, T. B. (2019). Oyun adlarının Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 394-443.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük* (Cilt 1-3). Ötüken Yayınları.
- Çıkmaz, S. (2006). *Türkçe anatomi terimlerinin etimolojik ve semantik incelemesi* (Tez No. 193184)[Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çürük, Y. (2017). Türk dilinde renk adları ve renk adlarına gelen ekler. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Renk Kitabı* (s. 201-230). Kitabevi Yayınları
- Eren, H. (1958). Türkçe gök kelimesinin türevleri. *Jean Deny Armağanı* (s. 85-89). Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* (2. baskı). Bizim Büro Basım Evi.

- Eren, H. (2002). Türk dilinin etimolojik sözlüğüne yeni katkılar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (50), 106-160.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ersan, R. (2022). *Türkiye Türkçesinde kökteş kelimeler üzerine bir dil incelemesi* (Tez No. 763735) [Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (Mehmet Akalın, Ed.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gül, E. (2014). *Türkçe Sözlük'e halk ağzından girmiş kelimeler ve kökenleri (AG)* (Tez No. 358468) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü: Etimolojik Sözlük* (Cilt 1-2). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması iyi ve kötü prens öyküsü* (Vedat Köken, Ed.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- K'unos, Ignaz (1902). *Şeyh Süleyman Efendi: Çağatayca-Osmanlıca sözlük*. Section Orientale de la Société Ethnographique Hongroise.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Nevâî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaayak, T. (2017). *Eski Uygurca Abitaki metinlerinin söz varlığı* (Tez No. 464534) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kerimoğlu, C. (2014). Türkiye Türkçesi gramerindeki düzensizlikler ve eş zamanlı gramer yazımı. *Dil Araştırmaları*, (14), 75-96.
- Korkmaz Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkut, G. (2020). Türkçe sözlükteki Türkçe kökenli kuş adlarının ad bilimi açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 205-227.
- Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş Türklerde köy ve şehir hayatı: Göktürklerden Osmanlılara* (Cilt 2). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Per, M. (2012). Renk teorilerine tarihsel bir bakış. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (8), 17-26.
- Petek, E. (2014). *19. yy. Osmanlı Türkçesi sözlüklerinden Kâmûs-ı Türkî üzerinde art zamanlı diyalektolojik bir inceleme* (Tez No. 370421) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Serbest, K. (2019). Divânü Lugâti't-Türk ve Uygur Türklerinde çocuk oyunları. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (13), 101-114.
- Sertkaya, O. F. (2016). Tüm kelimesi üzerine yeni değerlendirmeler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5(3), 1063-1093.
- Şakar, S. Ö. (2015). + gu,+ gü eki ve işlevleri. *Journal of Turkish Studies*. 10(8), 1801-1816.
- Şeker, A. (2021). Türkiye Türkçesi atasözlerinde ağaç. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 342-363.
- Tarakçı, B., & Ünal, E. (2022). Renk algısı alanında dil ve biliş etkileşimlerinin doğası. *Nesne*, 10(23), 130-149.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı (K-L)* (S. Tezcan, Ed.). Tüba Bilimler Akademisi.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı R. (2014). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Tarama sözlüğü I (A-B)* (4. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Tarama sözlüğü IV (K-N)* (4. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Tarama sözlüğü VI (U-Z)* (4. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üstünova, K., Aydın, H., Karahancı, İ., Akgün, N. İ., & Üstünova M. (2019). Türkiye Türkçesinde derecelendirme kodlayıcısı olarak kullanılan ardıl dil birimleri üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 713-725.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des altaigurischen*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yayın, N. (2016). Köknar terimi üzerine. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 1(1), 72-75.